

c *Sokrat:* Da Filebovu božicu¹⁰ ne treba dakle smatrati istim što i Dobro, čini mi se da je dovoljno utvrđeno.

Fileb: Pa ni taj tvoj um, Sokrate, nije Dobro, nego će izazivati nekako iste prigovore.

Sokrat: Možda moj um, Filebe, ali ne mislim da je tako s pravim i božanskim umom, nego da je s njime nekako drukčije. Ne borim se za prvu nagradu u združenom životu u korist uma, no treba gledati i ispitivati što treba da uradimo za drugu
d nagradu. Ta kao uzrok toga združenog života mogao bi jedan od nas dvojice navoditi um, a drugi nasladu, pa tako nijedno od toga dvoga ne bi bilo samo Dobro, nego bi možda tko shvatio da je jedno od toga ipak njegov uzrok. Još bih se više mogao prepirati s Filebom o tome da u tom pomiješanom životu, ma što bilo ono po čemu je taj život postao ujedno vrijedan izbora i dobar, nije naslada, nego um ono što je tome
e srodnije i sličnije. Prema tome ne bi se opravdano moglo kazati da nasladi pripada ni prvo ni drugo mjesto, a dosta je daleko i od trećega ako sada treba išta vjerovati mojem umu.

Protarh: Doista, Sokrate, bar se meni čini da ti je naslada sada pala kao udarena tim tvojim riječima. Što se pak tiče uma, treba, kako se čini, kazati da se razborito nije otimao o prvu
23 a nagradu. Bilo bi ga naime snašlo to isto. Kad bi pak naslada bila već potpuno lišena i druge nagrade, naišla bi kod svojih ljubitelja na neki prezir. Ne bi im se doista više činila jednako lijepom kao prije.

Sokrat: Što ćemo sada? Nije li bolje da je već pustimo na miru i da je ne žalostimo podvrgavajući je najoštrijem ispitivanju i pobijanju?

Protarh: To što kažeš, Sokrate, nema smisla.

b *Sokrat:* Zar zato što rekoh nešto nemoguće: žalostiti nasladu?

Protarh: Ne samo zato, nego i zbog toga što nemaš na umu da te nitko od nas neće pustiti prije nego u raspravljanju stigneš do kraja toga.¹¹

¹⁰ Tu je Afrodita metonimija za «nasladu».

¹¹ Usp. 19 e

Sokrat: Gle, gle, Protarše, kako me dugo izlaganje čeka, i to ne baš lako u ovom času! Čini se naime da je onome koji želi pribaviti umu drugu nagradu potrebno neko drugo umijeće da bi dobio strijele drukčije od onih u prijašnjem raspravljanju. Međutim, neke su možda i iste. Je li dakle to potrebno?

Protarh: Ta kako nije?

12. Miješanje neograničenoga i ograničenoga

Sokrat: Kušajmo utvrditi početak toga uz mnogo opreza!

Protarh: O kakvom to početku govoriš?

Sokrat: Sve što sada postoji u svemiru razdijelimo na dvoje, štoviše, ako ti je po volji, na troje!

Protarh: Možeš li nam reći: prema čemu?

Sokrat: Uzmimo neke od već rečenih izjava!

Protarh: Koje to?

Sokrat: Bog je, kazali smo, pokazao nešto kao neograničeno, a nešto kao ograničeno.

Protarh: Dakako.

Sokrat: To uzmimo kao dvije vrste, a kao treću neko jedno sastavljeno od njih dviju. Ja sam, kako se čini, nekako smiješan čovjek kad rastavljam na vrste i zajedno zbrajam.

Protarh: Što to govoriš, dragi?

Sokrat: Čini mi se da je potrebna još četvrta vrsta.

Protarh: Reci: koja!

Sokrat: Pogledaj uzrok miješanja tih dviju vrsta i uzmi mi ga kao četvrtu vrstu uz one tri!

Protarh: Neće ti, valjda, biti potrebna i peta vrsta sa sposobnošću rastavljanja?

Sokrat: Možda, ali, mislim, ne sada. Bude li pak potrebna, zacijelo ćeš mi oprostiti što idem i za petom vrstom.

Protarh: Zašto ne?

Sokrat: Najprije dakle od te četiri vrste odijelimo tri, pa dvije od njih, uočivši kako su jedna i druga mnogo rascjepkane i rastrgane, kušajmo ponovo sastaviti u jedno i saznati na koji je način jedna i druga bila jednom i jedno i mnošto.

Protarh: Kad bi mi ti rastumačio to jasnije, mogao bih te, možda, slijediti.

24 a *Sokrat:* Kažem, eto, da je to dvoje što najprije navodim ono što sam malo prije spomenuo, naime neograničeno i ograničeno. A da je neograničeno na neki način *mnoštvo*, pokušat ću objasniti. Ono pak što je ograničeno neka nas pričeka.

Protarh: Ono čeka.

Sokrat: Razmotri dakle! Teško je naime i sporno što te pozivam da razmatraš, no ipak razmatraj! Najprije gledaj da li u *toplijem* i *hladnijem* možeš opaziti kakvu granicu ili pak ono *više* ili *manje* što se nalazi u tim vrstama ne može, dok se u njima b nalazi, dopustiti da se pojavi kraj. Kad se naime pojavi svršetak, svršeno je i s njima.

Protarh: Sasvim točno kažeš.

Sokrat: No ipak i u *toplijem* i u *hladnijem* nalazi se, kažemo, i *više* i *manje*.

Protarh: Doista.

Sokrat: To nam izlaganje, eto, pokazuje da u njima nema kraja. A kako su bez kraja, zacijelo postaju potpuno neograničeni.

Protarh: I to jako, Sokrate.

Sokrat: Doista si dobro to shvatio, dragi Protarše, i podsjetio c me da i to *jako* što si sada spomenuo i *slabo* imaju isto značenje kao *više* i *manje*. Jer u čemu se oni nađu, ne dopuštaju da to bude određena količina, nego, unoseći u svaku djelatnost nešto jače od nečega slabijega i obrnuto, stvaraju *više* i *manje*, a određenu količinu uklanjaju. Ta, kako je upravo sada rečeno, kad oni ne bi određenu količinu uklonili, već pustili da se na mjestu *većeg* i *manjeg* te *jakog* i *slabog* razvije i ona i mjera, oni bi d sami nestali s onog mjesta na kojem su bili. Čim bi naime primili određenu količinu, ne bi više bili *toplije* i *hladnije*. Jer *toplije* uvijek napreduje i ne miruje, a tako isto i *hladnije*. Određena količina naprotiv stane i *više* ne napreduje. Prema tom izlaganju *toplije*, a ujedno i ono što mu je suprotno, bilo bi neograničeno.

Protarh: Bar mi se čini da je tako, Sokrate. No, kako si rekao, nije lako to slijediti. Međutim, ponovi li se to više puta, možda će se pokazati da se dovoljno slažu i onaj koji pita i onaj koji je pitan. e

Sokrat: Baš dobro govoriš, pa treba da kušamo tako postupati. Sada dakle pazi da li ćemo, da ne bismo duljili sve razlažući opširno, kao znak prirode neograničenoga prihvatiti ovo.

Protarh: Kakav to znak spominješ?

Sokrat: Što nam se god pokazuje takvim da postaje *više i manje* i da prima *jako i slabo* i *odviše* i sve takvo, sve to treba ubrajati u prirodu neograničenoga kao u jedno prema izlaganju koje smo malo prije iznijeli, naime da sve što je rastrgano i rascjepkano treba po mogućnosti sakupiti i označiti nekako kao jednu prirodu, ako se sjećaš. 25 a

Protarh: Sjećam se.

Sokrat: Ako bismo dakle ono što ne prima to, nego prima sve što je tome suprotno, najprije jednako i jednakost, a iza jednakoga dvostruko i sve što je god broj prema broju ili mjera prema mjeri ubrajali u ograničenost, čini mi se da bismo valjano postupali. Ili, kako ti misliš? b

Protarh: Sasvim valjano, Sokrate.

13. *Primjeri nastajanja iz neograničenoga i ograničenoga*

Sokrat: Pa dobro. A što se tiče onog trećeg, smiješanog od toga dvoga, kakvu bismo prirodu rekli da ima?

Protarh: Ti ćeš, kako mislim, odgovoriti za sebe i za mene.

Sokrat: Zapravo će to učiniti bog, ako tko od bogova usliša moje molitve.

Protarh: Moli se i ispituji!

Sokrat: Ispitujem, pa mi se, Protarše, čini da nam je već sada jedan od njih sklon.

Protarh: Kako to kažeš i po čemu to zaključuješ? c

Sokrat: To ću ti, dakako, kazati, a ti prati moje izlaganje!

Protarh: Samo govòri!

Sokrat: Malo smo prije spomenuli *toplije* i *hladnije*, nije li tako?

Protarh: Jest.

Sokrat: Dodaj tome nadalje ono što je suše i vlažnije, više i manje, brže i sporije, veće i sitnije i sve ono što smo prije uvrštavali u jedno, čija priroda prima i *više* i *manje*.

d *Protarh:* Govoriš li o prirodi neograničenoga?

Sokrat: Da. Nakon toga izmiješaj s njime vrstu granice!

Protarh: Koju to?

Sokrat: Onu koju malo prije nismo sveli u jedno, iako smo, kao što smo u jedno sveli vrstu neograničenoga, tako isto morali učiniti i s vrstom ograničene prirode. No možda će to isto sada biti dovoljno ako se, kad se skupi to dvoje, pokaže i ta vrsta.

Protarh: Koja i kako to misliš?

e *Sokrat:* Vrsta jednakoga i dvostrukoga i svaka koja djeluje da nestaju razlike između stvari međusobno suprotnih i koja ih, unoseći u njih broj, čini primjerenima i skladnima.

Protarh: Shvaćam. Čini mi se naime da kažeš, ako se te vrste smiješaju, da iz svake od njih nastaju neki proizvodi.

Sokrat: Doista mi se čini da to točno govorim.

Protarh: Pa onda nastavi!

Sokrat: Zar u bolestima točan spoj tih dviju vrsta ne proizvodi stanje zdravlja?

26 a *Protarh:* Svakako.

Sokrat: Pa ako se to isto javlja u visokom i dubokom, brzom i sporom, što je sve neograničeno, zar to ujedno ne stvara neku granicu i ne oblikuje na najsavršeniji način čitavu glazbu?

Protarh: Vrlo dobro.

Sokrat: A ako se to isto javlja u studeni i žezi, oduzima ono što je pretjerano i neograničeno i stvara ono što je primjereno i ujedno prikladno.

Protarh: Kako ne?

Sokrat: Iz toga dakle, naime iz mješavine neograničenoga i ograničenoga, ne nastaju li i godišnja doba i sve što nam je god lijepo? b

Protarh: Svakako.

Sokrat: U svojem izlaganju izostavljam doista nebrojeno drugo, npr. uz zdravlje ljepotu i snagu, a mnogo vrlo lijepoga i u dušama. Kad je naime ta tvoja božica, lijepi Filebe, opazila obijest i svakojaku opačinu u svemu i kako nema nikakve granice u nasladama niti u njihovu zadovoljavanju, postavila je zakon i red koji u sebi imaju granicu. Ti tvrdiš da granica škodi nasladama, ja naprotiv kažem da ih održava. A kako se tebi, Protarše, čini? c

Protarh: Uistinu, Sokrate, to je tako i po mojem mišljenju.

Sokrat: To sam dakle troje izložio ako se sjećaš.

Protarh: Pa mislim da razumijem. Kao jedno čini mi se naime da navodiš neograničeno, kao drugo jedno neku granicu postojećega, ali ne shvaćam dobro što želiš označiti kao treće.

Sokrat: Zaista te, predragi, zbunilo mnoštvo postajanja onoga trećega. Doduše, i neograničeno je pružilo mnogo vrsta, ali se ipak pokazalo kao jedno, obilježeno vrstom većega i njemu suprotnoga. d

Protarh: Istina je.

Sokrat: Što se pak tiče granice, niti je ona imala mnogo vrsta niti smo imali poteškoća s njezinim prirodnim jedinstvom.

Protarh: Pa kako smo i mogli?

Sokrat: Nikako. Međutim kao treće reci da navodim sve što postaje od toga dvoga uzimajući to kao jedno, naime prelaženje u bitak na temelju mjera stvorenih pomoću granice.

Protarh: Shvatio sam.

14. Što je četvrta vrsta uzroka?

Sokrat: No tada smo rekli da uz one tri vrste treba ispitivati i neku četvrtu. To će biti zajedničko ispitivanje. Gledaj onda da li ti se čini potrebnim da sve što postaje uvijek postaje zbog nekog uzroka. e

Protarh: Meni se bar čini. Pa kako bi postajalo bez njega?

Sokrat: No priroda onoga što stvara ne razlikuje li se od uzroka samo po imenu, pa ne bi li se ono što stvara kao i ono što je uzrok moglo s pravom nazivati jednim?

Protarh: Točno.

27 a *Sokrat:* A opet naći ćemo, kao ono malo prije, da se ono što se stvara ne razlikuje od onoga što nastaje ničim osim imenom. Ili kako?

Protarh: Tako.

Sokrat: Nije li prema svojoj prirodi ono što stvara uvijek u vodstvu, a ono što je stvarano ne prati li ga kao ono što postaje?

Protarh: Svakako.

Sokrat: Uzrok i ono što služi uzroku u postajanju nešto je dakle drugo, a ne isto.

Protarh: Zacijelo.

Sokrat: Nije li nam, eto, ono što postaje i ono iz čega sve postaje pružilo tri vrste?

Protarh: Uistinu.

b *Sokrat:* Ono pak što sve to oblikuje nazivamo četvrtim, naime uzrokom, jer je dovoljno pokazano da je to različito od onoga drugoga.

Protarh: Doista, različito.

Sokrat: Kad smo utvrdili te četiri vrste, dobro bi bilo redom ih nabrojiti da upamtimo svaku pojedinu.

Protarh: Zašto ne?

c *Sokrat:* Kao prvo navodim neograničeno, kao drugo granicu, zatim kao treće bitak izmiješan i proizveden od njih. A kad bih kao četvrto naveo uzrok miješanja i postanka, da li bih u čemu pogriješio?

Protarh: Pa kako bi?

Sokrat: Deder, o čemu smo nakon toga raspravljali i s kakvim smo ciljem došli dovle? Zar to nije bilo ovo: Ispitivali smo da li druga nagrada pripada nasladi ili razboritosti. Nije li bilo tako?

Protarh: Sasvim tako.

Sokrat: Zar nećemo sada, kad smo to tako odijelili, ljepše stvoriti sud o prvome i drugome, o čemu smo doista najprije započeli prepirku?

Protarh: Možda.

Sokrat: Hajde! Kao pobjednika uzeli smo život sastavljen od d naslade i razboritosti. Je li bilo tako?

Protarh: Bilo je.

Sokrat: Vidimo li dakle kakav je taj život i kakve je vrste?

Protarh: Pa kako ne?

Sokrat: I kazat ćemo, mislim, da je on dio treće vrste. Nije naime sastavljen od bilo koje dvije vrste, nego od svega neograničenoga sputanoga granicom tako da je taj pobjednički život s pravom dio treće vrste.

Protarh: Sasvim točno.

15. Pitanje o razboritosti

Sokrat: Pa dobro. A što je, Filebe, s tvojim životom, koji je e ugodan a nepomiješan? U koju bismo ga od spomenutih vrsta točno uvrstili? No prije nego se izjasniš, odgovori mi na ovo!

Fileb: Samo govori!

Sokrat: Imaju li naslada i neugoda granicu ili pripadaju u ono što prihvaća više i manje?

Fileb: Da, Sokrate, u ono što prihvaća više. Ne bi naime naslada bila potpuno Dobro kad ne bi upravo bila neograničena i po množtvu i po onom što je više.

Sokrat: Pa ni neugoda, Filebe, nije potpuno zlo. Stoga mo- 28 a ramo ispitivati drugo nešto, a ne prirodu neograničenoga kako pruža nasladama neki dio dobra. Neka ti naslada i neugoda budu proizvod neograničenoga. Ali u koju ćemo od spomenutih vrsta, Protarše i Filebe, uvrstiti razboritost, znanje i um a da pri tome ne postupimo bezbožno? Ne čini mi se naime da je za nas sitna opasnost u tome da li ćemo točno riješiti to što sada pitam.

Fileb: Pa ti, Sokrate, veličaš svojeg boga. b

Sokrat: I ti, druže, svoju božicu. No ipak treba da odgovorimo na ono pitanje.

Protarh: Sokrat točno govori, Filebe, pa ga treba poslušati.

Fileb: Zar nisi, Protarše, preuzeo da ti govoriš za mene?

Protarh: Dakako. Ali sada sam nekako u neprilici, pa te, Sokrate, molim da ti sam budeš vodič u raspravljanju da ne bismo, c
ogrešujući se o tvojeg protivnika, rekli što neskladno.

Sokrat: Treba, Protarše, da te poslušam. Ta ti mi i ne namećeš ništa teško. Ali jesam li te doista, kako reče Fileb, uzdižući te u šali, uznemirio kad sam te upitao kojoj vrsti pripadaju um i znanje?

Protarh: Doista jesi, Sokrate.

Sokrat: A ipak odgovor je lak. Svi naime mudraci, uzdižući sebe, složno tvrde da nam je um kralj i neba i zemlje. I možda govore dobro. Opširnije, ako si voljan, razmotrimo tu vrstu!

d
Protarh: Govori kako želiš, Sokrate, ne obazirući se na nas zbog duljine jer nas time nećeš ozlovoljiti.

16. Um kao vrsta uzroka

Sokrat: Dobro si rekao. Započnimo, eto, ovim pitanjem!

Protarh: Kojim?

Sokrat: Da li da kažemo, Protarše, da svime, pa i ovim što nazivamo svemir, upravlja moć nerazumnoga, nepromišljenoga i slučajnoga ili, naprotiv, kako su govorili naši preci, time ravnaju um i neka divna razboritost sve sređujući?

e
Protarh: Nepotrebno je to dvoje uspoređivati, sjajni Sokrate. Jedno naime od toga što sada govoriš ne čini mi se ni dopuštenim, a drugo, naime tvrdnja da sve to sređuje um, dostojno je pogleda na svemir, Sunce, Mjesec i zvijezde i cjelokupnoga nebeskog kretanja, pa ni ja sam ne bih o tome mogao drukčije govoriti ni misliti.

Sokrat: Hoćeš li onda da i mi, slažući se sa svojim prethodnicima, izjavimo da je to tako, a da ne smatramo da treba bez
29 a opasnosti ponavljati tuđe riječi, nego da zajedno sudjelujemo

u opasnostima i preuzimamo porugu kada pametan čovjek kaže da to nije u takvom stanju, već bez reda?

Protarh: Pa kako ne bih htio?

Sokrat: Pazi na naše slijedeće raspravljanje o tome!

Protarh: Samo govori!

Sokrat: Vidimo zacijelo da se ono što pripada prirodi tijela svih živih bića, naime vatra, voda, zrak i zemlja, kako je, prema poslovi, ¹² gledaju oni koji se nađu u oluji, nalazi i u sastavu svemira.

Protarh: Uistinu. A u oluji smo stvarno i mi zbog neprilike u sadašnjem raspravljanju.

Sokrat: Deder, o svemu pojedinom što je u nama razmotri ovo!

Protarh: Što to?

Sokrat: Od svega toga u nama je malen i loš dio i nigdje ni malo čist pa nema snagu koja odgovara njegovoj prirodi. Uoči to u jednome pa smatraj to isto o svima! Vatra je, na primjer, zacijelo u nama, ali je i u svemiru.

Protarh: Naravno.

Sokrat: Ono dakle što je u nama maleno je, slabo i loše, a ono u svemiru divno je i mnoštvom i ljepotom i svom snagom koja pripada vatri.

Protarh: To što govoriš prava je istina.

Sokrat: A što je s ovim? Da li se vatra svemira hrani, nastaje i je li upravljana od vatre koja je u nama ili, obrnuto, dobiva li sve to i moja vatra i tvoja i ostalih živih bića od svemirske vatre?

Protarh: To pitanje i ne zaslužuje odgovor.

Sokrat: Točno. To ćeš isto, mislim, zacijelo reći i o zemlji u živim bićima ovdje i o onima u svemiru, a tako ćeš odgovarati i na sve ostalo što sam te malo prije pitao.

Protarh: Pa tko bi se ikada pokazao zdrave pameti kad bi odgovarao drukčije?

¹² Izraz prema poslovi koja se odnosila na brodolomce na otvorenom moru kad ugledaju kopno.

Sokrat: Zaista, baš nitko. No prati me u slijedećem izlaganju! Kad sve prije spomenuto vidimo spojeno u jedno, ne nazivamo li to tijelom?

Protarh: Dakako.

e *Sokrat:* Primijeni to i na ono što nazivamo svemirom! I on će potpuno na isti način biti tijelo kad je sastavljen od istih sastojaka.

Protarh: Sasvim točno govoriš.

Sokrat: Da li se naše tijelo potpuno hrani od tog tijela ili se to tijelo hrani od našega pa je od njega primilo i ima sve što smo malo prije o tome rekli?

Protarh: I to drugo, Sokrate, nije vrijedno odgovora.

30 a *Sokrat:* A što je s ovim? Zasluguje li odgovor slijedeće pitanje ili kako ćeš kazati?

Protarh: Reci što je to!

Sokrat: Zar nećemo kazati da naše tijelo ima dušu?

Protarh: Jasno da hoćemo.

Sokrat: Odakle bi je, dragi Protarše, uzelo da svemirsko tijelo, koje ima isto što i naše tijelo, i to u svakom pogledu ljepše, nije upravo obdareno dušom?

Protarh: Očito, Sokrate, ni otkud drugud.

b *Sokrat:* Mi zacijelo ne mislimo, Protarše, da one četiri vrste, naime granica, neograničeno, smiješno i uzrok, koji se kao četvrto nalazi u svemu – da se baš uzrok – koji svemu našem daje dušu, ulijeva snagu tijelu, pruža mu liječenje kad se razboli i drugdje drugo povezuje i popravlja – zbog toga naziva cjelokupnom i svestranom mudrošću, a kad to isto postoji u čitavom svemiru, i to u velikom opsegu i k tome lijepo i čisto, da se u tome ne nalazi priroda onoga što je najljepše i najvrednije.

c *Protarh:* To nipošto ne bi bilo opravdano.

Sokrat: Ako dakle to nije tako, ne bi li bilo bolje da, slijedeći prijašnje izlaganje, kažemo, kako smo više puta spomenuli, da u svemiru ima neograničenoga mnogo i granice dovoljno, a uz njih da je neki ne znatan uzrok, koji oblikuje i sređuje godine, godišnja doba i mjesece tako da bi se najopravdanije mogao nazivati mudrošću i umom?

Protarh: Doista najopravdanije.

Sokrat: No mudrost i um ne mogu biti bez duše.

Protarh: Nikako.

Sokrat: Kazat ćeš dakle da se u Zeusovoj prirodi nalazi kraljevska duša i kraljevski um djelovanjem uzroka, a u drugih da se nalaze ostale ljepote, nazivao ih tko kako mu je milo. d

Protarh: Zacijelo.

Sokrat: Nemoj, Protarše, misliti da je ovo izlaganje iznijeto uzalud, već ono podupire davno izrečenu tvrdnju da svemirom uvijek vlada um.¹³

Protarh: Doista je tako.

Sokrat: To je izlaganje ujedno dalo odgovor na moje pitanje,¹⁴ naime da um pripada vrsti uzroka, jednoj od četiri navedene, među kojima je jedna vrsta bio i uzrok. Sada, eto, već e
imaš naš odgovor.

Protarh: Imam u dovoljnoj mjeri iako nisam primijetio da odgovaraš.

Sokrat: Kao odmor u ozbiljnom radu, Protarše, katkada se javlja šala.

Protarh: Lijepo si kazao.

Sokrat: Kojoj dakle vrsti pripada, druže, um i kakvu snagu posjeduje, prilično nam je sada objašnjeno. 31 a

Protarh: Dakako.

Sokrat: A isto tako već nam se davno pokazala i vrsta naslade.

Protarh: Uistinu.

Sokrat: No o jednome i drugome imajmo u pameti i to da je um bio srodan uzroku i otprilike iste vrste, a da je naslada sama po sebi neograničena i da pripada vrsti koja po sebi nema i neće nikada u sebi imati ni početka, ni sredine, ni svršetka.

Protarh: Imat ćemo to u pameti, kako ne? b

¹³ Aluzija na filozofa Anaksagoru.

¹⁴ Usp. 28 a.